

ผลกระทบข้ามพรมแดนจากการพัฒนาแม่น้ำโขง มิติด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

เพียรพร ดีเทศน์ และสุมาตฺร ภูถายยาว

โครงการแม่น้ำเพื่อชีวิต ๑๕๕/๑๓ โชนานนิเวศ ๒ ต.ช้างเผือก อ.เมือง เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

pai@loxinfo.co.th และ matr@csloxinfo.com

๑. บทนำ: แม่น้ำโขงพรมแดนไทย-ลาว

แม่น้ำโขงไหลผ่านในเขตประเทศไทยแบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงตอนบนกั้นพรมแดนระหว่างพื้นที่จ. เชียงรายกับแขวงบอลิคำไซของลาว และแม่น้ำโขงช่วงตอนล่างเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว ในพื้นที่ ๖ จังหวัด ได้แก่ จ.เลย จ.หนองคาย จ.นครพนม จ.มุกดาหาร จ.อำนาจเจริญ และจ.อุบลราชธานี ก่อนไหลเข้าไปในประเทศลาวอีกครั้งที่แขวงจำปาสัก

งานวิจัยชาวบ้าน เชียงของ-เวียงแก่น^๑ ซึ่งทำโดยชุมชนริมแม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบน ระบุถึงความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศแม่น้ำซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีพของชุมชน นักวิจัยชาวบ้านสำรวจพบพันธุ์ปลาทั้งสิ้น ๘๖ ชนิด โดยมีปลาธรรมชาติหรือปลาท้องถิ่น ๘๖ ชนิด ในจำนวนพันธุ์ปลาทั้ง ๘๖ ชนิดนั้นมีปลาหายาก และใกล้สูญพันธุ์ทั้งหมด ๑๓ ชนิด สภาพของแม่น้ำโขงมีลักษณะเป็นแก่งหินและหน้าผา ตามธรรมชาติ ระดับน้ำในฤดูแล้งและฤดูน้ำหลากมีความแตกต่างกันสูงถึง ๒๐ เมตร มีแม่น้ำกก และแม่น้ำอิง เป็นน้ำสาขาหลัก

ส่วนแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดเลย นับตั้งแต่ อ.เซียงคาน ถึงอ.ปากชม มีช่วงที่แม่น้ำโขงยังคงความอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำสาขาสำคัญคือ แม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย งานวิจัยภาคสนามของโครงการแม่น้ำเพื่อชีวิตร่วมกับชุมชนริมแม่น้ำโขง สำรวจพบพันธุ์ปลาในน้ำโขงช่วงพรมแดนไทย-ลาว ในเขตจังหวัดเลย อย่างน้อย ๒๐๐ ชนิด

พื้นที่ตอนทรายที่ไหลพ่นน้ำหลังน้ำลด ชาวบ้านยังได้ลงไปจับจองเพื่อทำการเกษตรนาชนิด เช่น ถั่ว มะเขือ แตง ตลอดจนผักต่างๆ กล่าวได้ว่าพืชผลทางการเกษตรจากตอนทรายแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่แห่งความมั่นคงทางอาหารของชุมชนริมน้ำ เพราะพืชผลเหล่านี้นอกจากจะใช้บริโภคอยู่ในท้องถิ่นแล้วยังกระจายไปจำหน่ายตามพื้นที่ต่างๆ ในเขตภาคอีสานและฝั่งลาวอีกด้วย

๒. วิธีชีวิตสองฝั่งโขงก่อนการมาของเขื่อน

สำหรับผู้คนในถิ่นนี้แม่น้ำโขงเปรียบเสมือนเส้นเลือดหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิต ประชาชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่า ๑๐๐ ล้านคน มีชีวิตพึ่งพาแม่น้ำโขงและน้ำสาขา เป็นทั้งแหล่งอาหารที่สำคัญ แหล่งน้ำใช้เพื่อการเกษตร การเดินทาง การขนส่ง และอีกหลายกิจกรรมในวิถีชีวิตของผู้คนในถิ่นนี้

วงจรน้ำขึ้น-น้ำลงตามธรรมชาติในทุกปี ส่งผลให้เกิดระบบการผลิตที่ยั่งยืน ทั้งการปลูกข้าว ทำไร่ ทำสวน พร้อมด้วยความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาที่มีมากเป็นอันดับ ๓ ของโลก ลุ่มน้ำแห่งนี้จึงเป็นเหมือนแม่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตชุมชนหลากหลายเชื้อชาติในภูมิภาคนี้ตลอดมาอย่างยาวนาน

๒.๑ สายน้ำโขงที่เชียงราย

^๑ คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น, ๒๕๔๕, ความรู้ท้องถิ่นเรื่องพันธุ์ปลาแม่น้ำโขง

สำหรับชุมชนที่ตั้งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่งบริเวณชายแดนไทย-ลาว ใน จ.เชียงราย ชุมชนจำนวนมากไม่มีพื้นที่ในการปลูกข้าว หรือมีเป็นจำนวนน้อย ชุมชนเหล่านี้จึงหาปลาขาย เพื่อนำเงินไปซื้อข้าวหรือนำปลาไปแลกข้าว อย่างเช่นที่บ้านปากอิงใต้ อ.เชียงของ จ.เชียงราย คนในวัยแรงงานส่วนมากจะประกอบอาชีพหาปลาเลี้ยงครอบครัว บางครอบครัวที่มีพื้นที่ในการเพาะปลูกก็ปลูกข้าวเพียงเพื่อบริโภคภายในครอบครัว การปลูกข้าว และการหาปลาในแม่น้ำโขงจึงมีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนสองฝั่งโขงตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงหน้าแล้งชุมชนต่างทำการเพาะปลูกพืชผักตามริมชายหาด เกาะ หรือดอนทรายที่โผล่พ้นน้ำ การโดยชาวบ้านจะลงมือทำการเกษตรในช่วงปลายเดือนตุลาคมเป็นต้นไป

เกษตรริมโขงสามารถพบได้ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ คือทั้งลาวและไทย พืชผักที่ปลูกนั้นก็จะเป็นพืชผักพื้นบ้าน เช่น ถั่ว ผักกาด เป็นต้น ขณะที่ไปทำการเพาะปลูก ชาวบ้านบางคนก็นำเครื่องมือหาปลาจำพวก สวิง จำ ไปด้วยเพื่อหาปลาตามริมฝั่งมาเป็นอาหาร

แม่แก้วใส ธรรมวงค์^๒ ชาวบ้านหาดทรายทอง อ.เชียงของ กล่าวว่า “หลังออกพรรษาไปแล้ว น้ำเริ่มลดตรงเกาะแสนดอนทรายจะ โผล่พ้นน้ำขึ้นมา ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะไปจับจองพื้นที่ปลูกถั่ว บางคนได้มาก บางคนได้น้อยต่างกันออกไป แล้วแต่การจับจองก่อนหลัง ถั่วที่ปลูกไว้น้ำก็ไม่ต้องไปรด บล่อยไว้อย่างนั้น พอถึงเวลาเก็บก็ไปเก็บ บางส่วนก็ขาย บางส่วนเอาไว้กิน เหลือจากขายและกินก็เก็บเอาไว้ทำเชื้อในปีต่อไป”

ระบบนิเวศแม่น้ำโขงก่อนมีการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบนนั้น มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยระบบนิเวศที่สลับซับซ้อน ซึ่งมีความสำคัญกับชุมชนสองฝั่งโขงเป็นอย่างมาก

งานวิจัยชาวบ้าน ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องระบบนิเวศในแม่น้ำโขง” นักวิจัยชาวบ้านได้จำแนกระบบนิเวศในแม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบนได้ถึง ๑๑ระบบ ได้แก่ ผาหรือแก่ง คก ดอน หาด ร่อง หลง หนอง แจ่ม ริมห้วย ริมฝั่ง กว๊าน

ระบบนิเวศทั้งหมดนี้มีความแตกต่างกันออกไป บางระบบนิเวศมีพรรณพืชเกิดขึ้น เช่น แก่งหิน ในช่วงหน้าน้ำหลากต้นไคร้บนแก่งจะจมอยู่ใต้น้ำและเน่าเปื่อยเป็นอาหารของปลา ส่วน คก ในช่วงฤดูน้ำหลากปลาจะว่ายเข้าไปตามคกที่ถูกน้ำท่วม และว่ายเข้าไปวางไข่ในแม่น้ำหรือลำห้วยสาขาของแม่น้ำโขง พอถึงฤดูน้ำลดปลาที่เข้าไปวางไข่ในแม่น้ำสาขาและลำห้วยก็จะอพยพลงมาสู่แม่น้ำโขงอีกครั้ง

กระแสน้ำในแม่น้ำโขงในช่วงฤดูฝนจะยกระดับสูงขึ้น และหนุนเข้าไปในแม่น้ำสาขา เช่น แม่น้ำอิง แม่น้ำกอก น้ำรวก น้ำคำ คนหาปลา ก็จะเข้าไปหาปลาตามลำน้ำสาขา เพราะแม่น้ำโขงในช่วงหน้าน้ำหลากกลายเป็นน้ำใหญ่ การหาปลาค่อนข้างลำบาก

นอกจากนี้ผาหรือแก่งยังได้ช่วยต้านทานการไหลของน้ำที่ไหลเร็วและแรงได้อีกด้วย

เมื่อถึงช่วงปลายเดือนตุลาคม น้ำในแม่น้ำโขงจะค่อยๆ ลดระดับลง และลดลงจนต่ำสุดในช่วงเดือนเมษายน-ต้นเดือนพฤษภาคม ซึ่งในช่วงกลางฤดูแล้งราวเดือนกุมภาพันธ์-เดือนเมษายน น้ำในแม่น้ำโขงจะใส ตามแก่งหินหรือหาดหินจะมีไถ-สาหร่ายน้ำโขงเกิดขึ้น ไถที่เกิดขึ้นก็จะเป็นทั้งอาหารของคนและของปลา

ช่วงที่น้ำโขงลดระดับลง ระบบนิเวศบางชนิด เช่น คก หาด ร่อง หลง หนอง ก็เป็นพื้นที่ซึ่งคนสองฝั่งโขงทั้งลาวและไทยก็จะเข้าไปใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไป เช่น ผู้ชายไปหาปลาตามคก ผู้หญิงไปปลูกผักตามดอน

^๒ สัมภาษณ์วันที่ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

^๓ คณะนักวิจัยชาวบ้านชียงของ-เวียงแก่น, ๒๕๔๕, ความรู้ท้องถิ่นเรื่องพันธุ์ปลาแม่น้ำโขง

สำหรับการหาปลานั้น ในช่วงปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนพฤษภาคมของทุกปีจะเป็นช่วงที่มีการจับปลาบึก จากสถิติที่บันทึกการจับปลาบึกได้ของคนหาปลาพบว่า ก่อนการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน ปลาบึกที่จับได้มีจำนวนมาก

พ่อพุ่ม บุญหนัก^๔ เล่าให้ฟังถึงการจับปลาบึกว่า “ปลาบึกจะขึ้นมาในช่วงหลังปีใหม่เมือง (หลังสงกรานต์) ช่วงนั้นน้ำลดลง ในน้ำโขงมีที่จับปลาบึกได้ไม่กี่ที่ แต่ที่จับได้มากที่สุดก็เป็นตรงคอนแวงบ้านหาดไคร้ เพราะน้ำมันกว้างและมีร่องน้ำลึกเพียงแห่งเดียวในช่วงหน้าแล้ง ช่วงที่จับปลาบึกได้ระดับน้ำไม่น่าจะเกิด ๔ เมตร”

พ่ออุ่น ธรรมวงค์^๕ คนหาปลาบ้านหาดทรายทองกล่าวว่า “แม่น้ำโขงก่อนลาวแตกประมาณปี ๑๘ และหลังปี ๑๘ เป็นแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านหาปลาตามวัง ตามหาด เกาะตรงท้ายบ้านและตรงเกาะแสนตอนนี้คนไปหาปลากันเยอะ มีทั้งบ้านหาดบ้าย หาดทรายทอง แต่ก่อนเป็นบ้านเดียวกัน บ้านคอนที่ก็มีมาหาปลาแถวเกาะแสนตอ เกาะปลาสะป้ากเหมือนกัน มันไม่มีใครเป็นเจ้าของพื้นที่หรอก แต่ก่อนหาปลาได้เยอะ”

๒.๒ สายน้ำโขงที่เลย

สายน้ำโขงสัมผัสแผ่นดินไทยอีกครั้ง ที่ปากน้ำเหือง บ้านท่าดีหมี อ.เซียงคาน ไหลเรื่อยผ่าน อ.เซียงคาน และ อ.ปากชม จ.เลย

บริเวณปากน้ำเหือง เป็นพื้นที่หาปลาที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ชาวบ้านจากหมู่บ้านริมโขงทั้งฝั่งไทยและลาวต่างลงหาปลาร่วมกัน โดยยึดหลักการหาปลาว่า หากใครหาตรงจุดใดก็จะหาจุดนั้น ไม่ก้าวล้ำเข้าไปในเขตของคนอื่นที่ได้วางเครื่องมือหาปลาไว้เป็นประจำอยู่แล้ว และปัจจุบันนี้ใช้วิธีวางเครื่องมือไว้แล้วมายามช่วงเช้าและเย็น แต่ก็มีคนหาปลาจำนวนหนึ่งที่หาปลาด้วยการไหลมอง (ตาข่าย) ทั้งวัน ชุมชนปากน้ำเหืองเคยมีเรือหาปลากันแทบทุกหลังคาเรือน

พื้นที่อ.เซียงคาน และอ.ปากชม มีลักษณะเป็นเกาะ ดอนทราย และแก่งหิน โขดหินปรากฏอยู่ทั่วไป จากสภาพดังกล่าวนี้ทำให้มีปลาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก กลางลำน้ำโขงทุกที่จึงมีเรือหาปลาลอยล่องอยู่กลางสายน้ำมิได้ขาด ส่วนดอนทรายก็เป็นที่ปลูกพืชผักสวนครัว และพืชเศรษฐกิจอย่างถั่วดำในบางหมู่บ้าน

ชาวบ้านในพื้นที่นี้มีชีวิตพึ่งพาแม่น้ำโขงเป็นหลักทั้งการหาปลา การใช้น้ำในการทำเกษตรริมโขง น้ำในการอุปโภค ตลอดจนธุรกิจต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือเพื่อการท่องเที่ยว

ระดับแม่น้ำโขงเคยเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของฤดูกาล ตั้งแต่เดือน ๖ (พฤษภาคม) ฝนเริ่มตก ระดับน้ำก็จะเริ่มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ พร้อมการเปลี่ยนสีของน้ำจากใสเป็นสีขุ่น ผูกปลาจากทางตอนล่างก็จะอพยพขึ้นมาตามน้ำ คนหาปลาแถบนี้ระบุว่าในช่วงเริ่มหน้าฝนนี้ปลาทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กจะพากันอพยพขึ้นไปวางไข่ตามเกาะแก่งและห้วยสาขาที่มีระบบนิเวศเอื้อให้ปลาวางไข่

น้ำโขงจะเพิ่มระดับขึ้นจนเต็มฝั่งในเดือนสิงหาคมถึงกันยายน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ช่วงน้ำขึ้น” ในช่วงนี้ชาวบ้านจะลงหาปลาเป็นหลัก

หลังจากนั้นน้ำโขงจะเริ่มลดระดับลงเรื่อยๆ เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนเข้าสู่ฤดูหนาว และฤดูร้อน ซึ่งในช่วงสองฤดูนี้ชาวบ้านเรียก ‘ช่วงน้ำลด’

^๔ สัมภาษณ์วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๔๕

^๕ สัมภาษณ์วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

พ่อหล้า โพรธิไทร^๖ คนหาปลาบริเวณปากน้ำเหือง กล่าวว่า “ไต้หวัน (ชาวบ้าน) ทั้งคนไทยและพี่น้องชาวลาวที่อยู่แถวปากน้ำเหืองก็หาปลากันเป็นส่วนใหญ่ เพราะปลาอยู่แถวนี้ เป็นช่วงที่น้ำเหืองไหลมาลงแม่น้ำโขง จึงเป็นแหล่งหาอยู่หากินของปลาหลากหลายชนิด

“ไต้หวันหาปลากันที่ปากน้ำเหืองนี่มาหลายชั่วอายุคนแล้ว หาปลาที่ใช้มอง จัน ลอบ เบ็ด เมื่อก่อนปลาเยอะมาก อยากรับปลาก็ก่อไฟตั้งหม้อน้ำไว้รอ แล้วลงมาดูเครื่องมือหาปลาที่ใส่ไว้ก็มีกับข้าวกินกันสบาย

เมื่อก่อนที่น้ำขึ้นลงตามฤดูกาล เมื่อถึงฤดูน้ำมาก น้ำโขงก็จะค่อยๆ ขึ้นไปเรื่อยๆ ถึงฤดูแล้งน้ำลด น้ำโขงก็จะลดลงไปเรื่อยๆ เป็นแบบนี้ตามธรรมชาติ”

พ่อสี ไชยจันทร์^๗ อายุ ๖๐ ปี ชาวบ้านผาแบ่น ต.บุสม อ.เชียงคาน ระบุว่า “เมื่อก่อนไต้หวันมีเรือหาปลาทุกหลังคาเรือน หาปลากันทุกบ้าน น้ำโขงเมื่อก่อนถึงฤดูน้ำขึ้นก็จะค่อยๆ ขึ้นตลอด ถึงฤดูน้ำลงก็จะลดลงเรื่อยๆ จนถึงระดับที่เคยเป็นทุกปี

“ไต้หวันทางมองทิ้งไว้ในน้ำโขงตอนเช้า พอตกเย็นก็มาขายความีปลาติดมองหรือไม่ ปลาที่ได้จะเป็นปลาเพี้ย ขายกิโลกรัมละ ๑๐๐ บาท ปลาปาก ปลาแกง ก็กิโลกรัมละ ๑๐๐ บาท ช่วงไหนได้ปลามากราคาก็จะลดลงเหลือกิโลกรัมละ ๗๐-๘๐ บาท ขายให้กับคนในหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านใกล้เคียง

“เมื่อ ๕ ปี ๑๐ ปีก่อน อยากรับปลาก็ตั้งหม้อรอไว้ไปหาก็ได้ปลามากิน”

ภาพ ๑ แม่น้ำโขงที่อ.เชียงคาน จ.เลย เป็นแหล่งอาหารและรายได้ที่สำคัญของชุมชน

๓ การพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน

ในช่วงหลังทศวรรษ ๑๙๘๐ สาธารณรัฐประชาชนจีนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาแม่น้ำโขง บทบาทของจีนเกิดขึ้นภายใต้ต้นนโยบายการมุ่งพัฒนาภูมิภาคตะวันตกของจีนให้เติบโตทางเศรษฐกิจ หนึ่งใน

^๖ สัมภาษณ์วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๕

^๗ สัมภาษณ์วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๕

๓.๑ ระเบิดแก่ง ปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือ

การระเบิดแก่งแม่น้ำโขงเพื่อการเดินเรือเชิงพาณิชย์ขนาดใหญ่อยู่ภายใต้ข้อตกลงการเดินเรือระหว่าง ๔ ประเทศในลุ่มน้ำโขงตอนบน ได้แก่ จีน พม่า ลาว และไทย โดยจีนเป็นผู้ประสานงานในการสำรวจรายละเอียดและออกแบบ และสนับสนุนงบประมาณ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก ระเบิด ๑๑ แก่ง และ ๑๐ กลุ่มหิน เพื่อให้สามารถเดินเรือระวางบรรทุกอย่างต่ำ ๑๐๐ ตัน ได้เป็นระยะเวลาอย่างน้อยร้อยละ ๕๕ ในรอบปี

ช่วงที่สอง ระเบิด ๕๑ แก่งและดอน เพื่อให้สามารถเดินเรือระวางบรรทุกอย่างต่ำ ๓๐๐ ตัน ได้เป็นระยะเวลาอย่างน้อยร้อยละ ๕๕ ในรอบปี

ระยะที่สาม ปรับปรุงทางน้ำให้มีลักษณะคล้ายคลองเพื่อให้สามารถเดินเรือระวางบรรทุกอย่างต่ำ ๕๐๐ ตัน ได้เป็นระยะเวลาอย่างน้อยร้อยละ ๕๕ ในรอบปี

ขณะนี้ได้ดำเนินการระเบิดแก่งและทำการตกแต่งลำน้ำบางส่วนบริเวณพรมแดนพม่ากับลาว จนสามารถเดินเรือขนาด ๓๐๐ ตันลงมาถึงเชียงแสนได้แล้ว ส่วนแก่งคอนผีหลง บริเวณพรมแดนไทย-ลาว รัฐบาลไทยได้มีมติระงับโครงการ และให้ทำรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ใหม่ รวมทั้งทำ TOR ทางน้ำระหว่างไทยกับลาวใหม่ ภายใต้ความรับผิดชอบของกระทรวงกลาโหม เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๔๖

๓.๒ เชื้อนกึ่งแม่น้ำโขง

สำหรับโครงการเขื่อน จีนวางแผนที่จะสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าบนแม่น้ำโขง ช่วงกลางและล่างของแม่น้ำหลานชาง (แม่น้ำโขงในเขตจีน) ทั้งหมด ๑๓-๑๕ แห่ง ได้แก่ Manwan, Dachaoshan, Xiaowan, Jinghong, Nuozhadu, Ganlanba, Mengsong, Gongguoqiao, Gushui, Wulilong, Lidi, Huangdeng และ Miaowei^๔ นอกจากนี้ยังมีแผนสร้างเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำหลานชาง ทางเหนือของมณฑลยูนนานอีก ๗ แห่ง ได้แก่ Gushui, Huangdeng, Wunonglong, Lidi, Miaowei, Tuoba และ Dahuaqiao

ปัจจุบัน จีนได้ก่อสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงแล้วเสร็จ ๓ เขื่อน โดยเขื่อนแรก คือ เขื่อนมันวาน สร้างแล้วเสร็จเมื่อปี ๒๕๓๕ เขื่อนต้าเฉาซาน และเขื่อนจิงหง ส่วนอีก ๒ เขื่อนอยู่ระหว่างก่อสร้าง คือ เขื่อนเซี่ยวหวาน และเขื่อนนัวซาตู

^๔ Xinhua Yunnan Channel, July ๒๑, ๒๐๐๔

ภาพ ๒ เขื่อนมันวาน เขื่อนกั้นแม่น้ำโขงแห่งแรกในยูนนาน ประเทศจีน

๔ ผลกระทบข้ามพรมแดนจากการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน

การพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน สร้างผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศและชุมชนที่พึ่งพาแม่น้ำโขงทางตอนล่างลงไป รวมทั้งแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง รายงานฉบับนี้ศึกษาวิจัยในพื้นที่แม่น้ำโขงบริเวณชายแดนไทย-ลาว ๒ เขต ได้แก่เขต อ.เชียงแสน อ.เชียงของ และอ.เวียงแก่น จ.เชียงราย และเขตอ.เชียงคาน อ.ปากชม จ.เลย

การศึกษาพบว่า ลักษณะประการหนึ่งของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน ก็คือปัญหาสิ่งแวดล้อมในลักษณะข้ามพรมแดน ซึ่งมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

การพัฒนาทางตอนบนของกลุ่มน้ำโดยเฉพาะในเขตประเทศจีน ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศบริเวณพรมแดนไทย-ลาว ที่จ.เชียงรายเท่านั้น แต่พบว่าขยายลงมาถึงบริเวณพรมแดนไทย-ลาว ที่ จ. เลย ด้วยเช่นกัน

๔.๑ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่ จ.เชียงราย

๔.๑.๑ ความผันผวนของระดับน้ำ

ปริมาณกระแสไฟฟ้าทั้งปีในแม่น้ำโขงช่วงก่อนจะไหลลงทะเลที่ประเทศเวียดนามเป็นน้ำที่มาจากเขตประเทศจีนประมาณ ๑๕-๒๐ เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่น้ำในแม่น้ำโขงที่อยู่ในประเทศกัมพูชา เมื่อถึงเดือนเมษายน น้ำที่มีอยู่ในแม่น้ำโขงเป็นน้ำที่มาจากจีนถึง ๔๕ เปอร์เซ็นต์ และปริมาณน้ำจากพื้นที่รับน้ำในเขตประเทศจีนมีส่วนสำคัญมากต่อกระแสไฟฟ้าในช่วงหน้าแล้งของแม่น้ำโขงส่วนที่ไหลผ่านประเทศไทยและลาวซึ่งคาดว่ามากกว่า ๖๐ เปอร์เซ็นต์

หลังจากเกิดการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน ทั้งการระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือและการสร้างเขื่อนในประเทศจีนได้ส่งผลกระทบต่อประเทศท้ายน้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

วัฏจักรน้ำท่วม-น้ำแล้งของแม่น้ำโขงที่เคยเป็นไปตามตามฤดูกาลเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเขื่อนเริ่มมีการกักเก็บน้ำทำให้วงจรระดับน้ำในแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง

^๕ Blake, David (๒๐๐๑), "China's Lancang Dams Endanger Millions both Upstream and Downstream." International Rivers Network World Rivers Review, Vol ๑๖, No ๓.

แม่น้ำโขงในอดีตก่อนการสร้างเขื่อนเขื่อนสูงที่สุดในเดือนสิงหาคมเป็นต้นไป เมื่อถึงเดือนธันวาคมน้ำในแม่น้ำโขงก็จะค่อยๆ ลดระดับลง จนแห้งลงเต็มที่ในเดือนเมษายน แต่ภายหลังจากการดำเนินโครงการสร้างเขื่อนและการระเบิดแก่ง พบว่าระดับน้ำในแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนโดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง

การระเบิดแก่งแม่น้ำโขงที่ดำเนินการตั้งแต่ปลายปี ๒๕๔๔ ได้ทำให้เกิดความผันผวนของระดับน้ำในแม่น้ำโขง ความไม่แน่นอนของกระแสในแม่น้ำโขงได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อมีการก่อสร้างเขื่อนเขี้ยวหวานและเขื่อนจิงหง ซึ่งเขื่อนเขี้ยวหวานเมื่อสร้างเสร็จจะมีความสูงถึง ๒๕๒ เมตร ขณะที่เขื่อนจิงหงตั้งอยู่ล่างสุดของแม่น้ำโขงตอนบนในจีน ห่างจากสามเหลี่ยมทองคำ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายเพียงประมาณ ๒๘๐ กิโลเมตร

นอกจากนั้นการทำข้อตกลงระหว่างจีน พม่า ลาว และไทยในการควบคุมน้ำเพื่อให้สามารถเดินเรือขนาดใหญ่ในฤดูแล้งได้ จะทำให้วัฏจักรการขึ้น-ลงของน้ำเปลี่ยนไปในแม่น้ำโขงเปลี่ยนไป

ระดับน้ำที่ขึ้นๆ ลงๆ ตามอิทธิพลของการใช้งานเขื่อนและการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในช่วงกลางฤดูแล้งราวเดือนมกราคม-เมษายน ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของแม่น้ำโขงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หมายถึงว่าผลกระทบเหล่านั้นยังได้ส่งผลโดยตรงกับพันธุ์ปลา พรรณพืช และวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งสองฝั่งโขงด้วยเช่นกัน ดังที่จะอธิบายในส่วนตัวต่อไป

๔.๑.๒ การทับถมของตะกอนทราย

การทับถมของตะกอนทรายเห็นได้อย่างชัดเจนในบริเวณ “คก” ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยที่สำคัญของปลาในฤดูน้ำลด โดยตะกอนทรายเข้าทับถมจนกตื้นเขินมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เช่น บริเวณคกหลวง ซึ่งเป็นคกขนาดใหญ่ที่อยู่ติดกับฝั่งลาวในเขตอ.เวียงแก่น จ.เชียงราย รวมถึงคกอื่นๆ เช่น คกสองห้อง คกปากหิน

เมื่อคกถูกทรายทับถม หมายถึงการที่ระบบนิเวศสำคัญของแม่น้ำโขงอันเป็นที่อยู่อาศัยของปลาถูกทำลาย คกที่ตื้นเขินทำให้คนหาปลาสามารถหาปลาในคกได้น้อยลง หรือบางคกก็ไม่สามารถหาปลาได้เลย

พ่อทองพัน ดวงธิดา^{๑๑} คนหาปลาบ้านห้วยลึก อ.เวียงแก่น จ.เชียงราย อาศัยหาปลาในบริเวณคกหลวงมานานกว่า ๒๐ กว่าปีกล่าวว่า “ไม่เคยเห็นคกหลวงจะตื้นเขินอย่างนี้มาก่อน ตื้นเขินจนมีแต่ทรายไม่มีน้ำ ในฤดูแล้งไม่สามารถหาปลาได้เลย

อู๋เสาร์ ระวังศรี^{๑๒} คนหาปลาวัย ๗๖ ปี กล่าวว่า “พอน้ำโขงมันแห้งลงมา เดียว ๒-๓ วันมันก็ขึ้น เป็นอย่างนี้ปลาไม่มีหรอก ตั้งแต่เงินทำเขื่อนมันก็เป็นอย่างนี้ น้ำโขงมันขึ้น-ลง น้ำสาขา น้ำห้วยก็แห้งลงด้วย เพราะน้ำโขงมันลง น้ำห้วยน้ำสาขาที่ไหลลงน้ำโขงก็ถูกดึงลงมาด้วย น้ำสาขาก็แห้ง ห้วยก็แห้ง ปลาที่หาที่อยู่ในน้ำสาขาลำบาก

“อย่างคอนทรายบางคนไม่มี พอมานี้มีคอนทราย อย่างหาดจันทน์ปีนี้ทรายมูนกว่าปีก่อน ห้วยโตนน้ำก็น้อย เพราะน้ำโขงดึงน้ำจากห้วยโตนลงมาเยอะ อย่างคกห้วงมก็แทบไม่เป็นคก เพราะทรายจากคอนห้วงมมา มูน คกนี้ปลามันเข้าไปอยู่น้ำมันลึก แต่พอทรายมูนปิดทางน้ำที่ไหลเข้าคกไว้ ปลาที่เข้าไปไม่ได้”

ขณะที่ระบบนิเวศแบบคอนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทิศทางการไหลของน้ำและกระแส น้ำที่เร็วขึ้นในฤดูน้ำหลาก ทำให้เกิดการกัดเซาะคอนทราย ซึ่งใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรริมโขง พื้นที่คอนบางที่มีขนาดเล็กลง บางที่หายไปทั้งคอน เช่น คอนมะเดื่อที่บ้านคอนที่ อ.เชียงของ เป็นต้น

^{๑๑} สัมภาษณ์วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๐

^{๑๒} สัมภาษณ์วันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๔๕

๔.๑.๓ การพังทลายของตลิ่ง

การพังทลายของตลิ่งเกิดจากกระแสน้ำได้เปลี่ยนทิศทางการไหล กระแสน้ำพุ่งเข้าทำลายตลิ่งทั้งสองฝั่งน้ำ ชาวบ้านสังเกตเห็นว่า ความเร็วของกระแสน้ำได้เพิ่มขึ้น ต่างจากในอดีตที่ผ่านมา พื้นที่ที่ได้รับความเสียหายครอบคลุมทั้งที่อยู่อาศัย ที่สาธารณะของหมู่บ้าน และพื้นที่เพาะปลูกพืชผักริมฝั่งของหมู่บ้าน

หลายหมู่บ้านที่อยู่ติดกับแม่น้ำโขงต้องประสบกับปัญหานี้ เช่น บ้านต้นผึ้ง สปป.ลาว บ้านแซว บ้านปงของ บ้านสวนดอก บ้านสบขาบ อ.เชียงแสน บ้านคอนที่ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ บ้านคอนมหาวัน บ้านปากอิง อ.เชียงของ บ้านแจ่มป้อม บ้านห้วยลึก อ.เวียงแก่น

๔.๑.๔ การลดลงของไถ

การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศแม่น้ำโขงได้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อไถ-สาหร่ายแม่น้ำโขง เนื่องจากไถ เป็นพืชที่มีความอ่อนไหวต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก คือ ลักษณะการเกิดขึ้นของไถโดยส่วนมากไถจะเกิดที่ระดับน้ำลึกไม่เกิน ๔๐-๔๕ เซนติเมตร น้ำต้องใสสะอาดและแสงแดดส่องถึง

งานวิจัยชาวบ้านพบว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ บริเวณหาดหิน ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิด ไถมีตะกอนทรายทับถม ขณะที่น้ำโขงขุ่นขึ้น ทำให้ไถไม่สามารถจะเกิดได้ เพราะไถจะเกิดก็ต่อเมื่อน้ำใสเท่านั้น การที่ระดับน้ำขึ้น-ลงผิดปกติทำให้ไถที่เกิดขึ้นมาได้เพียงแค่วันสองวันต้องจมน้ำหรือแห้งตาย

ส่วนไถที่ยังพอเก็บได้คุณภาพก็ไม่ดี เพราะน้ำขุ่นขึ้นจากตะกอนทรายพัดมาติดกับไถทำให้ล้างออกยาก งานวิจัยชาวบ้านพบว่า ไถมีจำนวนลดลง ช่วงระยะเวลาในการเก็บไถจึงสั้นลงกว่าเดิม จากที่เคยเก็บได้ ๔-๕ เดือนก็เก็บได้เพียงเดือนเดียวเท่านั้น

ภาพ ๓ กลุ่มแม่บ้านริมโขงเก็บไถ สาหร่ายแม่น้ำโขง ซึ่งลดจำนวนลงหลังการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำ

๔.๑.๕ ผลกระทบต่อพันธุ์ปลาและการหาปลา

งานวิจัยชาวบ้านพบว่า การหาปลาในแม่น้ำโขงนั้นต้องการสภาพน้ำในแม่น้ำโขงที่ทรงตัว หากน้ำจะขึ้นหรือลงต้องเป็นไปตามธรรมชาติ นั่นก็คือ ค่อยๆ ขึ้นหรือลง การที่ระดับน้ำโขงขึ้น-ลงไม่ปกติทำให้ปลาไม่เดินทางออกหากินและเดินทางไปวางไข่ ทำให้คนหาปลาจับปลาได้น้อยลง ตัวอย่างเช่น ปลาสร้อยที่ชาวบ้านใช้

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ปลาหวาน ปลาขอน ในอดีตการไหลมองของคนหาปลาจะใช้มองตาขนาด ๓.๕ เซนติเมตร ไหลในช่วงน้ำเริ่มขึ้นปลายเดือนเมษายน ปลาหวาน ปลาขอน จะติดมองที่ไหลประมาณ ๑ รอบ ได้ปลารวมกันไม่ต่ำกว่า ๔-๕ กิโลกรัม แต่ปัจจุบันไหลมอง ๑ รอบ ได้ปลาหวานปลาขอนรวมกัน ๔-๕ ตัวก็ถือว่าได้ปลามากแล้ว

๔.๑.๖ ผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมของคนหาปลา

ลั้ง หรือ พื้นที่หาปลา แต่ละแห่งไม่ว่าจะเป็นพื้นหินหรือทรายจะมีความเรียบของพื้นน้ำที่สม่ำเสมอ และส่วนใหญ่มีร่องน้ำเดียวจึงทำให้สามารถจับปลาได้ แต่ในปัจจุบันพื้นที่ได้น้ำที่เป็นลั้งหาปลาของชาวบ้านไม่ราบเรียบสม่ำเสมอ เกิดสันดอนหินและสันดอนทรายขึ้นมาใหม่ บางพื้นที่ก็แบ่งเป็นสองร่องน้ำจึงทำให้หาปลาลำบากและหาปลาได้น้อยลง

การขึ้น-ลงของน้ำที่ไม่ปกติ ก็มีผลให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้เครื่องมือจับปลาได้เช่นกัน เช่น เบ็ดที่ปักไว้ริมฝั่งน้ำอาจเปลี่ยนเป็นอยู่เหนือน้ำเมื่อระดับน้ำลดลงทันทีในระยะเวลาเพียงชั่วข้ามคืน ที่สำคัญก็คือ การขึ้น-ลงของน้ำไม่ปกติทำให้ปลาไม่อพยพตามฤดูกาล คนหาปลาจึงไม่สามารถใช้ความรู้ท้องถิ่นในการคาดการณ์การอพยพของปลาได้ดั้งเดิม

ผลกระทบที่ตามมาก็คือ คนหาปลาสามารถหาปลาได้น้อยลง คนหาปลาบ้านปากอิงระบุว่า การผันผวนของกระแสน้ำ และระดับน้ำทั้งในช่วงฤดูแล้งและฤดูฝน ทำให้จำนวนปลาที่จับได้ลดลงถึงร้อยละ ๕๐ ทำให้คนหาปลาหลายคนต้องเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นหรือต้องออกไปทำงานต่างถิ่น เนื่องจากไม่สามารถยึดการหาปลาเป็นอาชีพหลักได้อีกต่อไป จำนวนเรือหาปลาที่เคยมีประมาณ ๗๐-๘๐ ลำ ได้ลดลงเหลือเพียงประมาณ ๓๐ ลำเท่านั้น

ความรุนแรงของปัญหานี้เกิดมากที่สุด ในฤดูแล้งที่ผ่านมา จนทำให้ชาวบ้านหาปลาได้ไม่คุ้มกับค่าน้ำมันเรือ คนหาปลาชาวไทยและลาวที่ผาไค ทางใต้สุดของแม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวทางตอนบน ระบุว่า การที่ปลาไม่เคลื่อนย้ายออกหากินและอพยพขึ้นไปข้างบนทำให้จำนวนคนหาปลาที่ไหลมองในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๐ เหลือเพียง ๒ รายจากปกติที่มีคนหาปลามากกว่า ๗๐ ราย

นายทองสวรรค์ พรมาราช^๒ ผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยลึก กล่าวว่า “เมื่อก่อนที่บ้านห้วยลึกจะมีเรือออกหาปลาในน้ำโขงวันหนึ่ง ๑๕ ลำขึ้นไป คนหนึ่งออกหาปลาวันละ ๒-๓ เที้ยว เข้าคิวกันหาปลาตามจุดต่างๆ ที่มีปลาชุกชุมระดับน้ำโขงขึ้นลงตามระยะเวลาที่ตลอดทุกปี โดยปกติน้ำจะขึ้นตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - มิถุนายน และจะทรงตัวไปเรื่อยจนถึงเดือนมีนาคมน้ำก็จะเริ่มแห้ง แต่ปัจจุบันน้ำขึ้นลงเร็วมาก ถ้าขึ้นตอนเย็น ลดลงตอนเช้าเป็นอย่างนี้ทุกวัน

“ออกไปหาปลาในแต่ละวันใช้เครื่องมือหาปลาอย่างเช่นมอง ใช้มองยาว ๒๕ วา ครั้งหนึ่งได้ปลาอย่างน้อย ๑๐-๒๐ ตัว ทำให้มีรายได้วันละไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ บาททุกวัน

“ระดับน้ำเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไม่คงที่เมื่อประมาณ ๔-๕ ปีที่ผ่านมา ขึ้นลงไม่เป็นเวลา และน้ำแห้งมากขึ้นมาประมาณ ๓ ปีแล้ว ทำให้ชาวบ้านหาปลายากขึ้น

“สังเกตจากการขึ้น-ลงของน้ำ ว่าถ้าวันไหนมีเรือสินค้าล่องมาจากจีนวันนั้นน้ำจะขึ้นมาก เข้าใจว่าจีนอาจจะมีการกักเก็บน้ำไว้เมื่อจะนำสินค้ามาส่งก็จะมีการปล่อยน้ำออกมาเพื่อให้เรือสินค้าเดินได้สะดวกและได้

^๒ สัมภาษณ์วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๐

พ่อจันดี สายใจ^{๓๓} ชาวบ้านผาอุบ อ.เชียงของ กล่าวว่า “ตอนนี้คนหาปลาบ้านผาอุบจริงเหลือประมาณ ๔ คน จากแต่ก่อนมีหลายสิบคน มันหาไม่ได้ก็เลยไม่มีใครอยากจะทำ เพราะเดี๋ยวน้ำขึ้น เด็วน้ำลง ใสไปซะแล้ว ตอนเย็นวันนี้ พรุ่งนี้มาดู ใสอยู่บนบกแล้ว น้ำมันหนึะใส เป็นอย่างนี้จะเอาปลามาจากที่ไหน ปลา มันก็หลงน้ำหมด แต่ก่อนเมื่อ ๓-๔ ปีก่อนเคยหาปลาขายวันหนึ่งได้ ๓๐๐-๔๐๐ บาท ตอนนี้บางวันก็ไม่ได้เลยสักตัว ทั้งที่บ้านเราคนหาปลาก็ไม่เยอะ ไม่รู้ว่าปลามันลดลงได้ยังไง”

พ่อม้วน ลิพัน^{๓๔} อายุ ๖๕ ปี คนหาปลาบ้านปากนิยม ต.ห้วยพิชัย อ.ปากชม จ.เลยกล่าวว่า “พ่อหาปลา มาตั้งแต่อายุ ๑๐ กว่าปี หาปลาเป็นอาชีพ บริเวรหาปลาก็จะเป็นที่บุงไผ่ หาดบัว แก่งบวบ เมื่อก่อนปลาเยอะ ช่วงนี้ปลาไม่ค่อยมี บางวันหาได้ บางวันก็ไม่ได้ เด็วนี้หาปลาไม่ค่อยได้ น้ำขึ้น-ลงผิดปกติขึ้นประมาณอาทิตย์หนึ่ง จากนั้นก็ถึง

“สมัยก่อนมีเกาะแก่งมาก เด็วนี้ทรายไหลมาถมหายไปหมด แต่ก่อนมีปลาตัวใหญ่หลายชนิดทั้งปลาแซ่ ปลาเค็ง ปลานาง ปลาปาก ปลาควาย ปลาเถิม เด็วนี้หายไบนานแล้ว ทั้งที่ย้อนกลับไปประมาณ ๕ ปีกว่าหรือเกินกว่านั้นยังมีอยู่ปีหนึ่งมีรายได้ ๓-๔ หมื่นกว่าบาท เด็วนี้อย่างมากที่สุดก็หมื่นกว่าบาท ปลาที่หาได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ตอนนี้หาปลาไม่ค่อยได้ เงินเขามาสร้างเขื่อน นี่คือปัญหาละ วิถีชีวิตของเราที่เปลี่ยนไปด้วย ธรรมชาติซื้อหากันไม่ได้ บ้านเราอยู่กันมากร้อยกว่าปีแล้ว”

การที่คนหาปลาหยุดหาปลานั้นเกิดขึ้นแทบตลอดสองฝั่งแม่น้ำโขง บางคนหาปลาหล่อเลี้ยงชีวิตและครอบครัวมาตลอดชีวิตก็ต้องหันหลังให้แม่น้ำ ผลที่ตามมาก็คือ ระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการหาปลาซบเซาลง ขณะที่ราคาปลาแพงมากขึ้นเกือบเท่าตัวเนื่องจากหาปลายากขึ้นทุกวัน

๔.๑.๖ ผลกระทบต่อการทำเกษตรริมโขง

เกษตรริมโขงมีความสำคัญต่อชาวบ้านทั้งในแง่ของความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แต่การทำเกษตรริมโขงเริ่มประสบกับปัญหาตั้งแต่ปี ๒๕๔๐ หรือ ๑ ปีหลังการสร้างเขื่อนมันวานเสร็จและเปิดใช้งาน

โดยปกติแล้ว คนทำเกษตรริมโขงจะเริ่มเพาะปลูกหลังน้ำลด และตามธรรมชาติแล้ว น้ำโขงจะไม่ขึ้นอีก แต่ในช่วงดังกล่าวเป็นต้นมา น้ำโขงจากทางตอนบนได้หลากลงมาท่วมพื้นที่เกษตรหลังจากชาวบ้านลงเมล็ดพันธุ์หรือกล้าพันธุ์ไปแล้ว บางครั้งน้ำท่วมช่วงใกล้เก็บเกี่ยวพร้อมที่จะนำไปขาย ทำให้ผลผลิตเสียหาย มีคุณภาพต่ำ และขายไม่ได้ราคา

พ่อจันดี สายใจ^{๓๕} บ้านผาอุบ อ.เชียงของ กล่าวว่า “น้ำท่วมแปลงปลูกถั่วทรงรีน้ำหลายไร่ ตรงห้วยตุ่น้ำโขงก็หนุนเข้ามา พอน้ำมันหนุนเข้ามา น้ำจากห้วยก็ขึ้นสูง ผิดปกติตรงที่น้ำท่วมครั้งนี้มันท่วมหลังออกพรรษา

^{๓๓} สัมภาษณ์วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

^{๓๔} สัมภาษณ์วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๑

^{๓๕} สัมภาษณ์วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

“ตรงผาฟ้า น้ำท่วมแปลงปลูกมะเขือม่วง แปลงถั่ว มะเขือม่วงกำลังออกลูกพอดี เจ้าของสวนกำลังจะเก็บไปขาย พอน้ำท่วมก็ขายไม่ได้แล้ว บางคนกำลังลงถั่ว ก็เสียหายไปหลายพันบาทอยู่ เพราะต้องไปซื้อพันธุ์ถั่วมาปลูกใหม่ ข้าวโพดหอมนี้ต้องปลูกใหม่หมด เพราะน้ำท่วมมันตาย

“ชาวบ้านก็แปลกใจอยู่ว่าทำไมมันมาได้ยังไง มันหน้าออกพรรษาแล้ว ปกติน้ำมันจะนองช่วงในพรรษาเท่านั้น”

สำหรับชาวบ้านแล้ว ความเสียหายต่อที่ดินริมโขงนั้นหมายถึงการขาดรายได้ของครอบครัว ทำให้ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่คือคนที่ไร่ที่ดินทำกินต้องดิ้นรนหาช่องทางทำมาหากินอย่างอื่นต่อไป

๕.๑.๘ ผลกระทบจากการเดินเรือขนาดใหญ่

แม้ว่าปัจจุบันยังไม่มีการระเบิดแก่งคอนผีหลงและแก่งอื่นๆ บริเวณพรมแดนไทย-ลาว แต่แม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวก็มีการเดินเรือพาณิชย์ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อคนหาปลาแล้วในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินเรือเร็วท่องเที่ยวระหว่างเชียงแสนกับหลวงพระบาง เนื่องจากเรือเร็วมีเสียงดังและทำให้เกิดคลื่นขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับเรือสินค้าที่วิ่งระหว่างห้วยทรายและเชียงของกับหลวงพระบาง

คนหาปลาระบุว่า เสียงและคลื่นจากเรือใหญ่จะรบกวนการอพยพหรือการออกหากินของปลา ซึ่งเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนหาปลาจับปลาได้น้อยลง

คนหาปลาหลายคนที่ต้องหยุดหาปลาในตอนกลางวันเนื่องจากการรบกวนของเรือเร็วและเรือสินค้าขนาดใหญ่ โดยเลี้ยงลงหาปลาด้วยการวางเบ็ดในตอนกลางคืนแทน เสียงและคลื่นจากเรือใหญ่และเรือเร็วยังทำให้คนหาปลาเลิกใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านบางชนิด เช่น เบ็ดน้ำเต้า เพราะการใช้เบ็ดน้ำเต้าต้องอาศัยความเงียบและน้ำนิ่งปลาถึงจะกินเบ็ด

ในอนาคตหากมีการเดินเรือสินค้าขนาดใหญ่ที่ระวางบรรทุกน้ำหนัก ๕๐๐ ตัน คนหาปลาเชื่อแน่ว่าการใช้เครื่องมือหาปลาในแม่น้ำโขงอาจจะลดน้อยลงอีก เพราะคนหาปลาเลิกใช้เครื่องมือหาปลา นั่นหมายถึงการสูญเสียความรู้ท้องถิ่นที่มีค่าที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือหาปลาอย่างถาวร

นอกจากนั้น หากมีการเดินเรือขนาดใหญ่ของจีนลงมาถึงเชียงของ คนหาปลายังจะมีความเสี่ยงมากขึ้นเนื่องจากคลื่นเรือสินค้าของจีนมีขนาดใหญ่มาก

ดังนั้นหากมีการเดินเรือสินค้าขนาดใหญ่ของจีนอย่างจริงจังหลังการระเบิดแก่งคอนผีหลง คนหาปลาจะมีความเสี่ยงสูงมาก และอาจจะทำให้ต้องเลิกหาปลาเช่นเดียวกับที่คนหาปลาแถบเชียงแสนเผชิญชะตากรรมนี้มาแล้วหลังการก่อสร้างท่าเรือเชียงแสน ซึ่งก่อนหน้านี้จะมีท่าเรือ คนหาปลาที่เชียงแสนรวมบ้านสบคำมีประมาณ ๑๒๐-๑๓๐ คน แต่ปัจจุบันอยู่เพียงประมาณ ๔๐ คนเท่านั้น

๕.๒ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่ จ.เลย

ตั้งแต่ปากน้ำเหือง บริเวณบ้านท่าดีหมี ต.ปากตม อ.เชียงคาน เรือขลงมาถึงบริเวณตลาดปากชม อ.ปากชม พบว่าภายหลังการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน บริเวณดังกล่าวมีความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศอย่างกว้างขวาง

๕.๒.๑ การเปลี่ยนแปลงของร่องน้ำ และสันดอนทราย

หนึ่งในระบบนิเวศสำคัญเฉพาะถิ่น คือ พื้นที่ริมน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า “บุง” ในบุงจะมีแมงกระพุนน้ำจืด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “แมงหุ้มหะ” อาศัยอยู่ ระบบนิเวศแบบบุงจะเกิดขึ้นในช่วงหน้าน้ำลด และในบุงจะเป็นที่อาศัยสำคัญของปลา ชาวบ้านในชุมชนจะมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันคือการลงบุงในช่วงหน้าแล้ง

พ่อเพิ่มศักดิ์ พิสัยพันธุ์^{๑๖} พรานปลาที่อาศัยอยู่ในอ.เขียงคานและหาปลามากกว่า ๒๐ ปี กล่าวว่า “แม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปทุกวัน เดิมน้ำโขงขึ้น-ลงผิดปกติ คลังริมโขงพังทลายทรุดตัวลงมา และกินเนื้อที่เข้าไปในเขตบ้านและที่ทำกิน

“ร่องน้ำเปลี่ยนทางเดิน แต่ก่อนร่องน้ำลึกจะอยู่ทางฝั่งลาว บริเวณริมฝั่งก็จะมีแก่งหินผาเต็มไปหมด แล้วริมฝั่งโขงก็เริ่มเปลี่ยนไปเรื่อยๆ โดยมีทรายทับถมหินผาให้จมอยู่ใต้ทรายเกือบหมด คอนทรายก็จะอยู่ทางฝั่งลาว ส่วนร่องน้ำลึกก็จะกินเนื้อที่เข้ามาทางฝั่งไทยทุกปี”

พ่อหล้า โพธิ์ไทร^{๑๗} คนหาปลาบ้านท่าดีหมี ที่หาปลาอยู่บริเวณปากน้ำเหือง มากกว่า ๓๐ ปีกล่าวว่า “สภาพของแม่น้ำโขงเมื่อก่อนจะมีหินผายุ้มฝั่งทั้งไทยและลาว เมื่อน้ำลดหินผาก็จะโผล่พื้นน้ำ มีต้นไคร้ และหญ้าขึ้นคลุม แต่ตอนนี้ทรายไหลมาทับถม กลายเป็นคอนทรายที่มีแนวยาวเป็นกิโลแทบไม่มีแก่งผา ปลาก็ไม่มาที่อาศัยและวางไข่ตามแก่งหิน ส่วนร่องน้ำก็กินเนื้อที่เข้ามาทางฝั่งไทยทุกปี น้ำก็เปลี่ยนทางเดินไหลเซาะฝั่งไทยมากขึ้น

“เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปจากเดิมปลาก็อยู่ไม่ค่อยได้ ไม่รู้หายไปไหนหมด บางวันก็หาได้ บางวันก็หาไม่ได้ เมื่อก่อนลงมามีปลาจับปลาตามซอกหินผาก็ได้ปลาไปกินแล้ว เดิมน้ำขึ้นน้ำลงมีเครื่องมือช่วยจับยังหาไม่ค่อยได้เลย”

การไหลของน้ำโขงที่ผิดปกติไปจากเดิม ทำให้คลังพังทลาย ส่งผลให้ชาวบ้านสูญเสียที่ทำกรเกษตรริมโขง เนื่องจากดินพังทลายกินพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านทุกปี และไม่มีเส้นทางสัญจรไปมาในการหาปลาหรือลงไปใช้ประโยชน์ต่างๆ บริเวณแม่น้ำโขงและไม่มีท่าจอดเรือหาปลา เพราะคลังสูงชันทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

พ่อวิญญู ไชยจันทร์^{๑๘} อายุ ๕๘ ปี ชาวบ้านผาแบ่น อ.เขียงคาน ให้ข้อมูลว่า “เวลาน้ำมา กระแสน้ำจะแรงเซาะดินริมคลังพังลงมา ต้นไม้ใหญ่ๆ ก็ล้มลงตามดิน คลังพังทุกปี ที่ปลูกพืชผักไว้กินริมคลังก็ไม่ค่อยมีแล้ว ซื่อผักในตลาดกินกันเสียส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามแต่ที่ปลูกผักเลย ที่จอดเรือก็ไม่ค่อยมีเพราะคลังสูงชันมาก หาทางไปมาลำบาก ทำให้ลงไปหาปลาหรือลงไปแม่น้ำโขงลำบากกว่าแต่ก่อนมาก”

๔.๒.๒ ผลกระทบต่อพรรณปลาและสัตว์น้ำ

พรรณปลาสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงได้รับผลกระทบจากระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงเมื่อมีการพัฒนาแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งสามารถประเมินได้จากปริมาณปลาที่ชาวบ้านจับได้ที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง

พ่อทวี สิทธิแก้ว^{๑๙} อายุ ๖๓ ปี ชาวบ้านเขียงคาน ให้ข้อมูลว่า “เมื่อก่อนปลามีมาก หาได้ทุกวันมีรายได้ทุกวัน จับแต่ปลาตัวใหญ่ส่วนตัวเล็กที่คิดมองก็จะปล่อยไปถ้ายังไม่ตาย

^{๑๖} สัมภาษณ์วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

^{๑๗} สัมภาษณ์วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๕

^{๑๘} สัมภาษณ์วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

^{๑๙} สัมภาษณ์วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

“เดี๋ยวนี้บางวันก็หาได้ บางวันก็ไม่ได้ แล้วแต่ดวง น้ำโจงขึ้น-ลงไม่เหมือนเมื่อก่อน ปลามันอยู่ไม่ได้ เวลาปลาวางไข่มันต้องอาศัยสภาพน้ำที่เหมาะสม เดี่ยวนี้น้ำขึ้นๆ ลงๆ แล้วแต่เขาจะปล่อยมา (จากเขื่อน) น้ำโจงไม่ขึ้น-ลงตามธรรมชาติ ปลาก็อยู่ไม่ได้ ปลาเล็กเกิดมาก็อยู่ไม่ได้ทำให้จำนวนปลาลดลง ปลาหายากมากขึ้น การทำมาหากินของชาวบ้านก็ฝืดเคืองขึ้นจากแต่ก่อน”

แม่บุญเพื่อ สมชิต^{๒๐} แม่ค้าปลาในตลาดอ.ปากชม กล่าวว่า “ปีนี้ (๒๕๕๐) น้ำลงเร็วกว่าทุกปี ปกติเดือน ๓ (กุมภาพันธ์) ปลาจะเริ่มขึ้นแล้ว แต่ปีนี้ปลาไม่ค่อยมี ต่างจากปีก่อนๆ อย่างปลาบางวันหนึ่งรับซื้อได้ ๒๐-๓๐ กิโล ปลาเนื้ออ่อนก็วันหนึ่ง ๓๐-๕๐ กิโล แต่ปีนี้วันหนึ่งรับซื้อได้แค่ ๕-๑๐ กิโลเท่านั้น ปลามีน้อยมาก คอนทรายไหลเร็วกว่าทุกปี น้ำโจงก็แห้งเร็ว คงเป็นสาเหตุให้ไม่ค่อยมีปลาขึ้น”

๔.๒.๓ ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนริมโขง

วิถีชีวิตของกลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพหาปลาเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด หลังระบบนิเวศของแม่น้ำโขงถูกทำลาย โดยเฉพาะในช่วง ๓-๔ ปีที่ผ่านมา ความเปลี่ยนแปลงสามารถวัดได้จากจำนวนเรือหาปลาของชาวบ้านที่มีจำนวนลดลง เช่นที่ลวงหาปลาดอนไข่ อ.เซียงคาน จากที่เคยมีเรือหาปลาพื้นบ้านกว่า ๕๐ ลำ ปัจจุบันมีเรือที่อยู่ในทะเบียนเรือหาปลาเพียง ๓๘ ลำ การออกเรือหาปลาในแต่ละวันก็ลดจำนวนลงเรื่อยๆ บางวันออกหาปลา ๒๐ ลำ บางวันก็เหลือเพียงไม่ถึง ๑๐ ลำ

ส่วนลวงหาปลาที่แก่งคุดคู้ อ.เซียงคาน มีเรือหาปลา ๕๐ ลำ แต่หลังจากที่แม่น้ำโขงเกิดการเปลี่ยนแปลง ๓-๔ ปีที่ผ่านมา มีเรือที่ออกหาเป็นประจำเพียง ๒๐ ลำ

นายวัน แก้วชาติ^{๒๑} อายุ ๔๒ ปี หนึ่งในจำนวนคนหาปลาบริเวณแก่งคุดคู้ กล่าวว่า “น้ำไม่ทรงตัว อย่างเมื่อก่อนช่วงน้ำขึ้นก็จะค่อยๆ ขึ้นเรื่อยๆ ตามฤดูกาล ปลาก็จะขึ้นไปวางไข่ พอหมดฝนถึงช่วงน้ำลดก็จะลดลงเรื่อยๆ ตามฤดูกาลของมัน ปลาที่ขึ้นไปวางไข่ก็จะกลับลงมา เป็นอย่างนี้มาตลอด คนหาปลาจึงรู้ว่าควรจะจับปลาช่วงไหน ปลามันก็คงรู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลง ปลามันอาจอยู่ไม่ได้ทำให้หาปลาได้ยากขึ้น บางวันก็หาไม่ได้เลย สักตัว

“คนหาปลาเดี๋ยวนี้ก็เริ่มหันไปทำสวน บางช่วงที่หาปลาไม่ค่อยได้ก็รับจ้างก่อสร้าง จากเมื่อก่อนหาปลาเป็นอาชีพได้วันละไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ บาทเลยทีเดียว”

ในอดีตคนหาปลาใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านหลากหลายชนิดที่เหมาะสมกับการจับปลาแต่ละชนิด แต่ละฤดู คือ ในช่วงหน้าน้ำลดก็จะใช้มองดาตีเพื่อจับปลาเล็กที่อพยพขึ้นมาทางตอนบน เช่น ปลาปาก ปลามาง ปลาแปบ เป็นต้น และเมื่อถึงหน้าน้ำแดง เมื่อน้ำโจงเริ่มยกระดับขึ้น คนหาปลาก็จะใช้มองดาใหญ่จับปลาที่มีขนาดใหญ่ เช่น ปลาแซ่ ปลาเดิม เป็นต้น ส่วนหน้าน้ำหลากก็จะวางเครื่องมือประเภท ตุ่ม ลอบ จัน ไช ไร่ริมตลิ่งดักจับปลา

แต่ปัจจุบันจำนวนปลาที่จับได้ลดลง ประกอบกับการไหลอย่างผิดปกติของแม่น้ำโขง ที่ไหลแรงและเชี่ยว บวกกับระดับน้ำที่ขึ้น-ลงไม่เป็นไปตามฤดูกาลเช่นเมื่อก่อน จึงทำให้วางเครื่องมือจับปลาได้ลำบาก ปัจจุบันคนหาปลาจำนวนหนึ่งจึงต้องปรับมาใช้มองขนาดตาเล็กสุดไปจนถึงใหญ่สุด โดยนำมองดาตีหรือตาเล็กประกบกับมองดาใหญ่ เพื่อจะช่วยให้ได้ปลาทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่

^{๒๐} สัมภาษณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐

^{๒๑} สัมภาษณ์วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๔๕

วิถีชีวิตของคนหาปลาเริ่มเปลี่ยนแปลงจากหาปลาเป็นอาชีพตลอดทั้งปี ก็ต้องหันไปทำอาชีพอื่น โดยหาปลาเป็นอาชีพเสริม หาปลาเฉพาะในช่วงน้ำเริ่มขึ้น และหาอีกช่วงหนึ่งคือช่วงน้ำลดในเดือนมีนาคม-เมษายน

๕. โครงการเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนล่าง ไทย-ลาว-กัมพูชา

๕.๑ โครงการเขื่อน

นับตั้งแต่ปลายปี ๒๕๕๐ เป็นต้นมา ได้มีความเคลื่อนไหวของหน่วยงานทั้งภาครัฐและบริษัทเอกชน ในการรื้อฟื้นโครงการเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าบนแม่น้ำโขงสายหลักทางตอนล่าง โดยมีทั้งสิ้น ๑๑ โครงการ (ดูตาราง ๑) ตั้งอยู่บนแม่น้ำโขงในเขตประเทศลาว พรมแดนไทย-ลาว และกัมพูชา

ตาราง 1 สรุปข้อมูลโครงการเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงตอนล่าง ณ เดือนกันยายน ๒๕๕๑

โครงการ	ประเทศ	กำลังผลิต (เมกะวัตต์)	บริษัทผู้ดำเนินการ/พัฒนาโครงการ	สถานะ
ปากแบง	ลาว	๑,๒๓๐	ต้าถั่ง (จีน)	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
หลวงพระบาง	ลาว	๑,๔๑๐	ปิโตรเวียดนาม	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ไซยะบุรี	ลาว	๑,๒๖๐	ช.การช่าง	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ปากลาย	ลาว	๑,๘๑๘	ซิโนไฮโดร และ ไซน่าอิลคโทรนิคส์	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
สถานะคาม	พรมแดนไทย-ลาว	๑,๐๐๐	ต้าถั่ง (จีน)	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ปากชม	พรมแดนไทย-ลาว	๒,๐๓๐	กระทรวงพลังงาน	ศึกษาความเป็นไปได้เบื้องต้น
บ้านกุ่ม	พรมแดนไทย-ลาว	๒,๓๓๐	อิตาเลียนไทย และเอเซียคอร์ป (ฮ่องกง)	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ลาดเสือ	ลาว	๘๐๐	เจริญเอนเนอร์ยีแอนด์วอเตอร์	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ดอนสะฮอง	ลาว	๓๖๐	เมกะพีร์ส (มาเลเซีย)	PDA พัฒนาโครงการ จะก่อสร้างแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๕๕๘
สตึงตรง	กัมพูชา	๕๘๐	บริษัทจากรัสเซีย	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้
ซำบอ	กัมพูชา	๒,๖๐๐	ซิโนไฮโดร (จีน)	MoU เพื่อศึกษาความเป็นไปได้

ที่มา การนำเสนอของรัฐบาลลาวและกัมพูชา Regional Multi-stakeholder Consultation on MRC's Hydropower Program เวียงจันทน์ กันยายน ๒๕๕๑

๕.๒ ข้อกังวลต่อผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบต่อระบบนิเวศและชุมชนในกลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ย่อมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้หากโครงการเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนล่างเกิดขึ้น

หนึ่งในประเด็นหลัก คือ ผลกระทบต่อพันธุ์ปลาในแม่น้ำโขง และน้ำสาขา ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่าพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำโขงมีหลากหลายถึง ๑,๓๐๐ ชนิด ในแต่ละปีการประมงมีมูลค่าถึง ๒,๐๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ นับเป็นประมงน้ำจืดอันดับ ๑ ของโลก ดร.แพททริก ดูแกน นักวิชาการจาก World Fish Center กล่าวว่า^{๒๒} เชื้อนทั้งหมดที่จะสร้างกั้นแม่น้ำโขงจะสร้างผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อพันธุ์ปลา และประชาชนที่พึ่งพาทรัพยากรปลาจากแม่น้ำโขง ซึ่งเฉลี่ยแล้วประชากรน้ำโขงตอนล่างได้รับสารอาหารจากปลาเฉลี่ยปีละ ๒๕-๓๕ กิโลกรัมต่อคน

จากการประชุมของคณะผู้เชี่ยวชาญปลาต่อเรื่องเขื่อนน้ำโขง ซึ่งจัดโดย MRC รายงานว่า ผู้เชี่ยวชาญเห็นตรงกันว่า ปัจจุบัน ไม่มีเทคโนโลยีใดๆ ที่จะบรรเทาผลกระทบได้ เนื่องจากปลาในลุ่มน้ำโขงร้อยละ ๙๐ เป็นปลาที่อพยพเพื่อขึ้นไปวางไข่ทางตอนบน เส้นทางอพยพนับตั้งแต่ปากน้ำ ทะเลสาบเขมร ขึ้นไปจนถึงพรมแดนไทย-ลาว ที่สามเหลี่ยมทองคำ จ.เชียงราย

คาดการณ์ว่าประชากรกว่า ๖๐ ล้านคนที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ๔ ประเทศ จะได้รับผลกระทบต่อวิถีชีวิตซึ่งสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการประมง ตรงกันกับที่ผู้เชี่ยวชาญสรุปในการศึกษา^{๒๓} ว่า “เขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนล่างจะสร้างผลกระทบใหญ่หลวงต่อการประมง และมีต้นทุนมหาศาลทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม”

๕.๓ คำถามต่อมาตรการด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ของโครงการเขื่อนแม่น้ำโขงโดยบริษัทเอกชน

แม้โครงการเขื่อนบนแม่น้ำโขงเหล่านี้จะไม่ใช้โครงการใหม่ แต่หลายโครงการมีการวางแผนไว้ นับตั้งแต่ยุคสงครามเย็น อาทิ เขื่อนผามอง หรือโครงการเขื่อนปากชมในปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า โครงการเหล่านี้ล้วนมีตัวละครใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน กล่าวคือ มีผู้พัฒนาโครงการเป็นบริษัทเอกชนทั้งด้านอุตสาหกรรมพลังงานและอุตสาหกรรมก่อสร้างจากประเทศต่างๆ ทั้งในและนอกภูมิภาค รวมทั้งมีแนวโน้มว่าแหล่งทุนและแหล่งเงินกู้ที่สนับสนุนโครงการเหล่านี้เป็นธนาคารเอกชน มิใช่สถาบันทางการเงินระหว่างประเทศ (International Financial Institution-IFIs) ตามที่เคยมีมา

เหล่านี้ทำให้เกิดข้อกังวลและคำถามว่า การลงทุนในโครงการเขื่อนขนาดใหญ่กั้นแม่น้ำโขงโดยภาคเอกชน จะใช้มาตรฐานด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างไร โดยเฉพาะเมื่อโครงการเหล่านี้มีได้อยู่ในประเทศต้นสังกัดของบริษัทเจ้าของโครงการ และยังไม่มีความมาตรการจัดการแม่น้ำโขง ในฐานะแม่น้ำนานาชาติ อย่างเป็นรูปธรรม

ที่ผ่านมา ยังไม่พบว่าบริษัทหรือหน่วยงานเจ้าของโครงการปฏิบัติตามมาตรฐานต่างๆ ในการดำเนินโครงการ ไม่ว่าจะเป็น การเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะและผู้ได้รับผลกระทบ การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) การประเมินผลกระทบเชิงยุทธศาสตร์ (SIA) และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผลกระทบ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนล่างเหล่านี้มีลักษณะเป็นเขื่อนชุด แต่กลับมีเจ้าของที่หลากหลาย แต่ละโครงการเขื่อน โรงไฟฟ้า และอ่างเก็บน้ำ เป็นของบริษัทต่างๆ ที่รับสัมปทานจากรัฐบาลเจ้าของพื้นที่ จึงทำให้เกิดความกังวลว่า อนาคตของแม่น้ำโขงจะมีการจัดการอย่างไร โดยเฉพาะความสูญเสียต่อการประมงที่มีมูลค่าสูงที่สุดในโลก และผลกระทบทางสังคมอื่นจะเกิดต่อเนื่องมาและหลีกเลี่ยงไม่ได้

^{๒๒} Regional Multi-stakeholder Consultation on MRC's Hydropower Program เวียงจันทน์ กันยายน ๒๕๕๐

^{๒๓} Dugan, Patrick (2008). Mainstream dams as barriers to fish migration: International learning and implications for the Mekong, Mekong River Commission, Lao PDR.